

Een huwelijk tussen TA en Enneagram

In dit artikel beschrijft de auteur aan de hand van een casus hoe de combinatie Transactionele Analyse (TA) en Enneagram zelfheling kan bevorderen en dit heling in relaties kan brengen. Daarnaast beschrijft de auteur wat zij onder zelfheling verstaat en geeft ze haar visie op de rol van counselor/therapeut hierin.

Zelfheling in relaties

Marian is boos

Woedend beent ze mijn kamer in. Ze bijt me toe: “Die vorige sessie heeft me helemaal niks opgeleverd; het is wéér mislukt.” Marian is 42 jaar, goed opgeleid, goed gekleed en goed gemanierd. Maar nu is ze boos, heel boos. Al haar pogingen tot relaties mislukken en nu is het mijn schuld. Ik zeg rustig: “En dit is nu precies waarom relaties bij jou stuklopen.” Marian schrikt en deinst even terug, maar ze herpakt zich snel. Zichtbaar verontwaardigd zegt ze: “Hoezo, wat bedoel je?” Ik antwoord: “Nou, je wordt kwaad op mij omdat jij je een mislukking voelt. Doe je dat ook bij je partners?” Het blijft even stil. Ik zie haar denken, ik zie haar verwarring. Dan zegt ze, veel zachter nu: “Ja, ik voel me een mislukking...”

**We zijn
in slaap
gevallen
voor de
echte
waarheid.**

Het Enneagram

Het Enneagram is een eeuwenoude karaktertypologie en heeft zowel een psychologisch als ook een spiritueel doel. Voor de psychologische ontwikkeling is het een typologie en spiritueel gezien zet het een proces van zelfrealisatie in gang. Het Enneagram is een krachtig instrument voor zelfontwikkeling en autonomie en onderscheidt negen verschillende persoonlijkheidstypen. Van de negen drijfveren zijn zeven terug te vinden in het Christendom (hoofdzonden): gramschap, hoogmoed, nijd, hebzucht, onmatigheid, wellust en luiheid. Twee 'hartstochten' zijn er later aan toegevoegd: ijdelheid en angst.

Het Enneagram is door de eeuwen heen gebruikt om mensen spiritueel te begeleiden (Riso & Hudson, 2000; Maitri, 2000; Almaas, 2002). Vanuit de zienswijze van het Enneagram zijn we 'in slaap gevallen' voor de echte waarheid en nemen we de wereld op een dwangmatige manier waar. Het kind wordt van nature geboren met een bepaald temperament van waaruit het op de wereld reageert. De puurheid (essentie) verdwijnt waardoor het kind de wereld 'gefilterd' waarneemt en een 'vals' zelfbeeld ontwikkelt. Identificatie met en gehechtheid aan dit zelfbeeld vormt ons Enneagramscript. Om 'wakker' te worden moeten we onze gefixeerde aandacht met bijbehorende overtuigingen, emoties en reactiepatronen leren doorzien. Elk Enneagramtype kent specifieke valkuilen waar hij of zij extra aandacht aan heeft te besteden om zich te ontwikkelen. Deze valkuilen zijn herkenbaar voor ons allen, maar uitvergroot bij het betreffende type.

Ondanks dat ieder mens uniek is, blijkt in onze praktijk dat vrijwel iedereen zich herkent in een van de negen persoonlijkheidstyperingen van het Enneagram. Uit onderzoek van Thomas en Chess (1977) komt naar voren dat kinderen geboren worden met negen verschillende temperamenten die volgens David Daniels (1996), hoogleraar psychiatrie en gespecialiseerd in het Enneagram, overeenkomen met de negen verschillende Enneagramtypen.

De combinatie TA en Enneagram.

Volgens mij vindt heling in relaties plaats wanneer we ons eerst bewust worden van onszelf en ik ervaar de combinatie TA mét het Enneagram hiertoe als buitengewoon krachtig. Het interessante is dat ze aanvullend zijn aan elkaar en daarmee elkaars waarde versterken. TA geeft me een prachtig kader om als basis te gebruiken. De TA-filosofie stimuleert in hoge mate zelfheling en autonomie. De concepten zijn zeer toegankelijk en geven op een heldere manier inzicht in waarom en hoe de cliënt tegen zichzelf aanloopt in de omgang met anderen. De concepten zijn direct uitlegbaar en maken begrijpelijk wat in sociale interacties gebeurt.

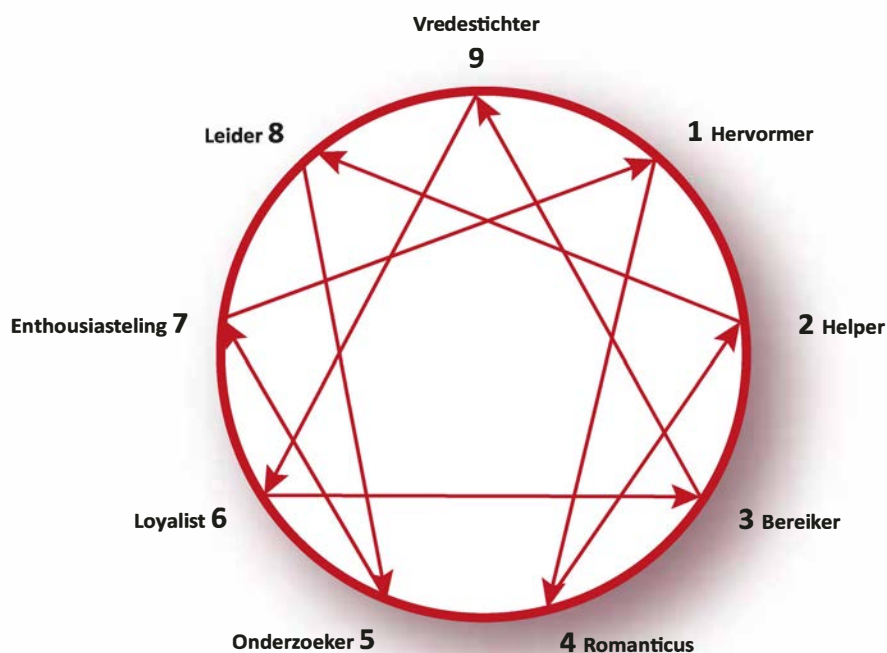

Het Enneagram en script

Het Enneagram geeft een diagnostische kader. Het maakt de structuur van het levensscript in onderlinge samenhang met diverse TA-concepten helder zichtbaar. Zodra het Enneagramtype bepaald is, verschijnt er direct een totaalbeeld van iemands belangrijkste scriptthema's: drivers, injuncties, existentiële levensposities, dramarollen en overeenkomstige Spelen, passieve gedragingen, bepaalde miskenningen, overtuigingen, gevoelens

en reacties (Voorend, 2013). Daarnaast komt ook onmiddellijk iemands specifieke manier van kijken naar zichzelf en de wereld in beeld. Vanuit de typologie van het Enneagram zijn er negen verschillende manieren om naar de wereld te kijken. Elk van de negen Enneagramtypen heeft een gerichte waarneming (focus van aandacht) met een daaraan gekoppelde specifieke emotie, gedachte en manier van doen, die automatisch en dwangmatig zijn en het type aanjagen.

Het Enneagram laat direct zien hoe iemand naar zichzelf en anderen kijkt, en geeft een beeld van de belangrijkste scriptthema's.

De negen Enneagramtypen

Marians scriptthema's komen overeen met Enneagramtype Acht. Vanuit de angst kwetsbaar te zijn, onmachtig, richt zij haar aandacht direct buiten zichzelf, op dat wat in haar ogen oneerlijk is. Woede komt onmiddellijk op waarmee mogelijke kwetsbaarheid vermeden wordt. Door de ander aan te klagen maakt zij zichzelf onkwetsbaar, waarmee zij ook partners van zich afstoot. Dit is een automatische en dwangmatige reactie die specifiek is voor haar Enneagramtype Acht.

Enneagramtype 8: De leider

Mensen met Enneagramtype Acht hebben allen een 'wees sterk'-driver, ze zijn gericht op macht (slimmer, sterker of sneller zijn) en vermijden kwetsbaarheid. Zij kennen de injuncties 'voel niet', 'wees geen kind' en 'vertrouw niet'. Zij miskennen angst, verdriet, vermoeidheid, onmacht en kwetsbaarheid en zijn weinig toegeeflijk ten aanzien van zichzelf en anderen. In negatieve doen hebben ze de neiging anderen te wantrouwen en te overheersen, in goeden doen anderen te beschermen en op te komen voor de underdog. Vanuit de Ouder ego-toestand functioneren zij beschermend, besluitvaardig, direct, dominant, kritisch en overtuigd van zichzelf. Vanuit de Kind ego-toestand voelen zij zich onmachtig, zijn zij wantrouwend en bezien ze de wereld als onrechtvaardig. Het strijden tegen onrecht is een specifiek thema evenals de neiging om in eerste instantie de Aanklagersrol in te nemen en 'de schuldige' aan te wijzen (Ik ben ok /Jij bent niet-ok) vanuit de angst zelf schuldig te zijn.

Woede kenmerkt dit type, het is de centrale emotie van waaruit instinctief gereageerd wordt. Als ze frustratie voelen moeten ze er onmiddellijk iets aan doen. Mensen met Enneagramtype Acht zoeken via de woede een directe bevrediging voor deze onlustgevoelens. Met de specifieke focus op macht en onrecht zijn zij geneigd het gevecht aan te gaan, om het 'onrecht' te bestrijden (Maitri 2000; Riso & Hudson 2000, Palmer 1996, Voorend & van Haaster, 2011).

Kwaliteiten van dit type zijn besluitvaardigheid, ruimhartigheid, directheid, wilskracht en hun beschermende houding. Zij gaan staan daar waar anderen het laten.

De toegevoegde waarde van het Enneagram aan TA is dat het een scriptoverview geeft en drivers en injuncties specifiek maakt. Vanuit TA gezien zijn bovengenoemde reacties van Marian ook specifiek voor mensen met een 'wees sterk'-driver en de injunctie 'voel niet'. Binnen het Enneagram hebben meer typen

deze driver en injunctie, maar zij kijken door een andere bril naar zichzelf en de wereld en reageren vanuit een andere emotie. De emotie woede is bijvoorbeeld bij het Enneagramtype Acht een directe emotie die opkomt vanuit de overtuiging dat iets onrechtvaardig is. Een ander Enneagramtype met een 'wees

sterk'-driver (Enneagramtype Zeven) is niet zozeer met onrechtvaardigheid bezig, maar richt zijn/haar focus vooral op 'pijn vermijden en plezier'.

Passie en fixatie

Elk Enneagramtype heeft een 'emotionele staat van zijn', ook wel 'passie' genoemd. De passie is de centrale emotie, die zich uit in bepaalde gevoelens, gedachten en gedragspatronen. Een emotionele energie die dwangmatig, reactief en geladen is, in tegenstelling tot 'gewone' emoties die steeds veranderen. Dit drijft het type aan en gaat gepaard met een 'gefixeerde' manier van waarnemen. Een 'fixatie' is in de theorie van het Enneagram een vastliggende opvatting over de werkelijkheid, een vooroordeel waarvan het type overtuigd raakt. De passies en fixaties zijn onderliggende drijfveren die het script aansturen en onderbelicht kunnen blijven wanneer alleen TA gebruikt wordt. Het zijn krachten die het script in hoge mate bepalen en wanneer de cliënt deze eenmaal onderkent, wordt zijn of haar helingsproces aanzienlijk versnelt.

Zowel passie als fixatie zijn in bepaalde mate bewust aanwezig. Ze worden echter beïnvloed door onze afweermechanismen die veelal onbewust zijn. Beiden echter zijn zo krachtig dat ze een 'sluier van 'illusies' creëren: we denken de waarheid te zien, maar in feite wordt onze realiteit bepaald door onze bevooroordeeldheid.

**Heling
in relatie
start met
zelf-heling.**

In haar onderzoek ontdekt Marian hoe zij vanuit haar angst om kwetsbaar te zijn, zich automatisch 'ik ben ok' maakt en de Aanklagerspositie inneemt. Ze ontdekt dat zij haar kwetsbare gevoelens miskent en met woede overdekt. Ook ziet ze hoe ze tot Spel uitnodigt ("Nu heb ik je (ellendeling)... jij bent niet-ok") en dit patroon uitleeft met haar partner(s) om controle te behouden en haar script te bevestigen. Marian herkent zich volledig in Enneagramtype Acht, ook wel Leider of Uitdager genoemd (zie kader). Door de informatie over haar Enneagramtype wordt zij zich ervan bewust hoe zij kwetsbaarheid vermijdt en focust op de onrechtvaardigheid van de ander. Marian ziet hoe zij door haar bril naar de wereld kijkt met de primaire reactie: "Dat is niet eerlijk!" en vervolgens naar haar partner kijkt: "hij is niet eerlijk." Ze kan zien hoe zij zichzelf hiermee rechtvaardigt en haar gevecht legitimeert. HÁár strijd, haar scriptthema én het thema van type Acht. Hoe zij om die reden voortdurend in machtsspelen terecht komt en partners van zich afstoot. Ze ontdekt dat haar soms stilzwijgende aanwezigheid ten opzichte van partners, het behouden van controle is waarmee zij zichzelf persoonlijk achterhoudt en intimiteit vermijdt; dat het laatste woord willen hebben of de discussie (strijd) aangaan eveneens uitingen van macht zijn en zich onkwetsbaar maken.

Wat is heling?

Ik ben ervan overtuigd dat heling in relaties start met zelfheling. Zonder zelfheling functioneren we scriptgebonden en herhalen we ons script. Heling zie ik als een psychologisch en spiritueel ontwikkelingsproces met als doel in toenemende mate autonoom te functioneren.

1. Heling is ontwikkeling

Psychologische ontwikkeling zou ik willen omschrijven als bewustwording van script en integratie van de Volwassene. Spirituele ontwikkeling zie ik als een vervolg op psychologische ontwikkeling met als doel bevrijding van het script. Bevrijding van het script beschouw ik als een levensproces van voortdurende zelf-observatie en -onderzoek. Het beoefenen van een non-dualistische, open, niet-oordelende 'ik ben ok / jij bent ok'-houding en bewustzijn

Thema artikel

Relatie Enneagram en enkele TA-concepten (Voorend 2013)

Enneagramtype	Favoriete drivers	Favoriete injuncties
1. Hervormer	Wees perfect (ethisch) Wees sterk	Wees geen kind Voel niet Kom niet dichtbij Heb geen behoeften
2. Helper	Doe plezier Wees sterk	Heb geen behoeften Denk niet Wees niet belangrijk
3. Bereiker	Wees sterk Schiet op Wees perfect (t.b.v. het doel) Doe plezier	Voel niet Kom niet dichtbij Wees niet jezelf
4. Romanticus	Wees perfect (esthetisch) Doe plezier Doe je best	Hoor er niet bij Wees niet gewoon Denk niet
5. Onderzoeker	Wees sterk Wees perfect	Heb geen behoeften Voel niet Kom niet dichtbij Hoor er niet bij
6. Loyalist	Wees perfect Doe je best (fobisch ¹) Wees sterk (contra-fobisch)	Denk niet Wees niet belangrijk Groei niet op Vertrouw niet
7. Levensgenieter	Wees blij Wees sterk Schiet op Doe je best	Groei niet op Voel niet Kom niet dichtbij
8. Leider	Wees sterk Schiet op	Wees geen kind Voel niet (kwetsbaarheid) Kom niet dichtbij Vertrouw niet
9. Vredestichter	Wees sterk Doe de ander een genoegen	Wees niet belangrijk Heb geen behoeften Voel niet (boosheid)

1-Enneagramtype 6 wordt wel onderscheiden in het fobische en contra-fobische type (Riso 1996)

van gedachten, gevoelens en gedragingen in het hier-en-nu, zonder reactiviteit. Spirituele ontwikkeling gaat om waarnemen zonder filtering en interpretaties en reageren vanuit een authentieke staat van zijn. In die zin zie ik autonomie zoals Berne (1964) het formuleerde als een spiritueel proces. Psychologische ontwikkeling en spirituele ontwikkeling komen voor mij samen wanneer ik werk vanuit de combinatie TA en Enneagram.

2. Doel: autonoom functioneren
Berne (1964) noemde autonomie het 'vrij zijn van script' en stelt dat autonomie 'zich manifesteert door het vrijkomen of herstel van drie 'vermogens': bewustzijn, spontaniteit en intimiteit. Ken Mellor (2008) voegde hier nog het vermogen tot integriteit aan toe en door anderen (bron onbekend) is daar 'zingeving' aan toegevoegd.

Volledige autonomie is voor de gewone mens wellicht een brug te ver.

Heling (autonomie) krijgt vorm wanneer Marian zich bewust wordt dat zij in problemen terecht komt als ze de oorzaak buiten zichzelf legt. Intimiteit ontwikkelt zij wanneer zij zich kwetsbaar durft op te stellen en zegt: "ik voel me een mislukking." Een moedige stap voor iemand met een krachtige 'wees sterk'-driver en voor wie spreken over gevoelens tot voor kort een 'zwaktebod' was. Marian is als directeur van een thuiszorgorganisatie gewend de leiding te nemen en opdrachten te geven. Zij heeft de controle, ook over haar gevoelens. Alles in haar leven verloopt ook in een versneld tempo en daarom is het voor haar niet te verdragen dat zij na twee keer nog geen verandering ervaart, zoals zij in haar leven alles resultaatgericht benadert.

3. 'Healing is in the relationship'
Erskine (1998) vat de helende werking die kan plaatsvinden tussen counselor/therapeut en cliënt in de zin: "Healing is in the relationship." Ik ervaar de counsellingsrelatie als een belangrijk instrument voor heling en autonomie. In deze setting kan de cliënt oefenen met contact maken en intimiteit, een voor mij wezenlijk onderdeel in begeleidingswerk. Berne (1964) stelde intimiteit als een autonomie bevorderend vermogen en ik wil daaraan toevoegen 'het grootste struikelblok naar geluk én ons grootste verlangen'. Ik ben dan ook van mening dat het vermogen tot intimiteit het belangrijkste gereedschap van de counselor/therapeut zelf zou moeten zijn. Sterker, ik zie het als mijn taak. Door Marian te confronteren met haar houding ervaart zij in het hier-en-nu hoe zij haar verdedigingslijnes opzet en daarmee partners van zich wegduwt.

In de uitwisseling tussen ons beiden ontdekt Marian dat hoe zij op mij reageert, overeenkomt met wat ze naar haar partner(s) doet: zich onaanraakbaar maken en bij een vermeend gevoel van schuld of aangevallen worden zelf de aanval in gaan.

Nu kunnen we de laag daaronder onderzoeken, haar angst voor intimiteit, kwetsbaarheid en onmacht, waarbij ze een herbesluit neemt, namelijk dat kwetsbaarheid loont.

Met het Enneagram de kwetsbare 'onderlaag' verkennen

Het Enneagram ervaar ik als zo'n prachtig hulpmiddel om de kwetsbare 'onderlaag' te verkennen. Het Enneagram is niet bedoeld om mensen in een 'hokje' te plaatsen, maar juist een hulpmiddel voor mensen om uit hun 'hokje' te stappen. Bewustwording geeft mogelijkheden tot verandering. Juist door ons 'hokje' goed te leren kennen, dán pas kunnen we onze specifieke dwangmatige reacties zien. We wijzen minder snel naar de ander waardoor conflicten afnemen.

Voor ons allen is het niet eenvoudig om ons Enneagramtype te doorzien en het vraagt bereidheid om de lagen van afweer los te laten. Alleen je Enneagramtype 'kennen' is onvoldoende, heling vraagt doorgronden en veel investering. Daar komt bij dat niet iedereen last heeft van zichzelf: macht, trots, succes of genot na-

streven geven eerder een prettig gevoel en werken scriptbevestigend. De noodzaak om 'wakker te worden' en zichzelf te blijven onderzoeken, wordt daarom niet altijd ervaren. Zolang de voet slaapt doet het geen pijn, wel als die wakker wordt. Mijn ervaring is dat mensen te snel kunnen zeggen: "O dat weet ik wel, ik ken mezelf wel." Afweermechanismen houden ons tegen en de manier waarop we naar onszelf en de wereld kijken is zó gefixeerd, dat objectieve zelfwaarneming (zolang we in ons script vastzitten), vrijwel onmogelijk is. Onze gerichtheid is namelijk automatisch en dwangmatig (Maitri, 2000).

Zo is het voor Marian zeer lastig om bij haar 'waarnemingen' vraagtekens te zetten en vooral ook omdat zij niet behept is met zelftwijfel. Zij ervaart haar partner als iemand 'die altijd gelijk wil hebben' en kan (nog) niet zien dat dit projectie is.

Het Enneagram als middel tot zelfontwikkeling en spiritualiteit

Berne noemde vrij worden van script, dus volledige autonomie, een illusie (Berne, 1966). Gehele verlossing is voor de gewone mens wellicht een brug te ver, maar ik ben er wel van overtuigd dat we onze automatische reactiepatronen kunnen veranderen en ons lot herzien. We kunnen leren de wereld anders waar te nemen en onze rigide structuren zachter te maken.

Verschillende auteurs noemen de waarde van het Enneagram bij zelfontwikkeling en zelfrealisatie, waaronder Naranjo (1994), Almaas (2002), Maitri (2000), Palmer (1996), Riso en Hudson (2000). Spirituele ontwikkeling binnen het Enneagram betekent de gefixeerde manier van waarnemen en emotionele reactie (passie) transformeren naar een 'hogere' zijnstoestand (gemoedstoestand). De typegebonden automatische en dwangmatige reacties loslaten en omzetten naar een andere mildere vorm van 'zijn'.

Thema artikel

Voor Marian betekent dit haar 'reactieve woede' transformeren naar 'ontvankelijkheid en openstaan voor de ander'. Haar emotionele staat van woede ombuigen naar 'onbevangenheid en controle en haar eigen waarheid durven loslaten zonder direct een oordeel te vellen 'dit klopt en dat niet'. Dit laat tevens Marians specifieke ontwikkelingspad zien, zoals dat binnen het Enneagram voor elk type helder wordt.

Ontwikkelingspad

Als we kijken naar de reactieve woede van Marian: bij mensen met Enneagramtype Acht komt woede op onder stress of opkomende kwetsbaarheid. Dit kan geuit worden door terug te ketsen, aan te vallen, te bediscussieren of ook 'kalm en stellig' iemand de waarheid te zeggen. Alles ten behoeve van 'rechtvaardigheid' vanuit een 'ik ben ok / jij bent niet-ok'-houding. Dit heeft veelal verwijdering tot gevolg. Woede en boosheid kunnen echter ook constructief zijn en hebben een functie: beide maken ons attent op de behoefte aan een grens of wens. Marian heeft de behoefte aan samenzijn, aan intimiteit zonder strijd en afwijzing. Dat zij kan zeggen: "ik ben bang, ik heb je nodig." Het uiten van de woede is spiritueel gezien een versterking van het ego. Doorgaans betekent dit namelijk 'ik heb gelijk' en 'het recht om dat te uiten'. Dit geeft verwijdering en bekrachtiging van het script. Het

doel van spirituele ontwikkeling is om weer de eenheid te kunnen ervaren met degene tegen wie de woede is gericht. Of zoals Ken Mellor (2008) het formuleert: om toe te groeien naar integriteit, de ervaring van één-zijn met onszelf en de wereld en rekening houden met anderen.

**Zelfheling is een
psychologisch en
spiritueel
ontwikkelingsproces
met als doel
autonomie.**

In de counseling van Marian gaat het er niet om dat zij de woede niet mag voelen. Dit is juist van belang te onderzoeken, om te leren niet meer dwangmatig vanuit deze woede te reageren. De woede is een racketgevoel waaronder miskende verlangens en behoeften liggen. Ze leert 'er een poosje bij te blijven' zonder haar woede weg te duwen. Om dan te ervaren dat woede afneemt zolang ze dit niet meer bekrachtigt met het idee dat haar woede gerechtvaardigd is. Ze zal dan ook haar overtuiging moeten herzien dat haar eigen waarheid geldend is en kwetsbaarheid zwak. Om hiermee zich niet meer te hechten aan haar identiteit 'groter, sneller, slimmer en sterker' te zijn, maar ook kwetsbaar en behoeftig te mogen zijn. Om zonder oordeel in verbinding te kunnen reageren en langzamerhand milder te worden, vooral ten aanzien van zichzelf. Dat ze geen strijd meer hoeft te leveren om haar Kind te beschermen. Door in te zien dat haar angst voor onmacht en zwakte niet bestreden kan worden maar wel vanuit acceptatie kan worden aangegaan. Zo hoeft zij via het gevecht de macht niet meer naar zich toe te trekken en kan ze haar verdedigingsmechanismen steeds meer los laten. Hiermee heelt Marian zichzelf meer en meer en kan zij gezonder in haar relaties staan. Een proces waarin zij nu haar eerste stappen heeft gezet.

Samenvatting

Heling in relaties kan niet bestaan zonder zelfheling. Zelfheling zie ik als een psychologisch en spiritueel ontwikkelingsproces, met als doel autonoom functioneren. Ik gebruik daarbij de combinatie van TA en het Enneagram én het hier-en-nu proces in de counselingsrelatie. TA geeft inzicht in iemands scriptpatronen en het Enneagram geeft een overkoepelend kader van de belangrijkste scriptthema's én specifieke waarnemings-

focus met de daaraan gekoppelde gedachten, gevoelens en gedragingen. De cliënt kan zien hoe dit zijn hele persoonlijkheid (zijn script) aanstuurt: kernovertuigingen, gedachten, gevoelens en gedragingen én de counselor kan specifiek en doelgericht werken. Het Enneagram is niet bedoeld om mensen in een hokje te plaatsen, maar als hulpmiddel om het script inzichtelijker te maken.

In dit artikel heb ik alleen het Enneagramtype Acht belicht. Dit zegt niets over enige voor- of afkeur van het desbetreffende type. Alle Enneagramtypen hebben hun specifieke valkuilen en kwaliteiten. Wanneer cliënten of deelnemers uit onze groepen eenmaal hun type ontdekken wordt rust ervaren in de zoektocht, de puzzelstukjes vallen in elkaar. De combinatie van TA en Enneagram ervaar ik daarom als een bijzonder krachtige combinatie!

Referenties

- Almaas, A. (2002): *Negen facetten van eenheid*.
- Berne, E. (1964). *Games People play*. Nederlandse vertaling: *Mens Erger Je Niet* (1967). De psychologie van de intermenselijke verhoudingen.
- Berne E. (1966). *Principles of Group Treatment*.
- Daniels, M. (1996, revised 2006 & 2010). *Nature and Nurture: On Acquiring a Type*.
- Erskine, R. (1998). *The Therapeutic Relationship: Integrated motivation and personality theories*.
- Fowlie, H. & Sills, C. (2011): *Relational Transactional Analysis. Principles in Practice*.
- Maitri, S. (2000). *De spirituele dimensies van het Enneagram*
- Mellor, K. (TAJ July 2008); *Autonomy with Integrity*.
- Naranjo, C. (1994) *Enneagram, je persoonlijkheid verklaard*.
- Palmer, H. (1996): *Handboek Enneagram*.
- Riso, D. & Hudson R. (2000). *De wijsheid van het Enneagram*.
- Thomas, A. & Chess, S. (1977): *Temperament and Development*.
- Voorend, E. & Haaster, P. van (2011). *Kleine ego's, grote zielen. Negen ego's blootgelegd met het Enneagram*.
- Voorend, E. & Haaster, P. van (2013). *Hokjesgeest of routekaart voor persoonlijke ontwikkeling*. Strook september 2013.

ELLY VOOREND is PTSTA in Counseling en internationaal gecertificeerd Enneagramtrainer. Zij is samen met haar man Piet van Haaster, directeur en oprichter van Corael Opleidingen in De Bilt en geeft trainingen, opleidingen en individuele begeleiding op het gebied van persoonlijke en professionele ontwikkeling met Transactionele Analyse. Ze werkt vanuit een integratieve benadering en combineert Transactionele Analyse met het Enneagram, NLP, Familieopstellingen, lichaamsgericht werk en zijnsgeoriënteerde psychotherapie (Almaas). Elly is uitgebreid opgeleid in elk van deze stromingen en meer dan tien jaar verbonden geweest aan de spirituele Ridhwanschool in Californië (Almaas). Ze is auteur van het boek 'Kleine ego's, grote zielen. Negen ego's blootgelegd met het Enneagram'.

